

ANALYS/REPORTAGE

Ett pionjärverk på god väg: Svenskt översättarlexikon 10 år

Lars Grahn

Nils Håkanson, Ludvig Berggren, Cecilia Kugelberg, Märta Bergstrand och Lars Kleberg.

***Svenskt översättarlexikon** når i höst ett viktigt mål: att rita upp en karta över ett tidigare okänt fält, de svenska översättarnas historia. Incitamentet kom från översättarseminariet vid Södertörns högskola, där cirka 200 studerande fick en unik praktisk utbildning under åren 1998–2012. Seminariet är nedlagt men har återuppstått vid Akademin Valand i Göteborg. Även lexikonet kommer att fortsätta som stimulans för forskning om den mycket omfattande litteratur som är översatt till svenska.*

Översättarlexikonet har varit under arbete i tio år på Södertörns högskolebibliotek och når inom kort ett viktigt etappmål. Vid årets slut skall man ha publicerat 500 artiklar om enskilda översättare till svenska och olika teman knutna till översättningsfrågor.

Ännu håller man sig till framlidna översättare. Den tidigaste av dem är Jöns Budde (1437–1491), birgittinermunk från Nådendal i Finland. Budde översatte många skrifter från latin och bidrog med dem till att skapa den språkform som kallas yngre fornsvenska. Budde anses även vara den finlandssvenska litteraturens fader. Efter honom växer lexikonets bredd. På 1500-talet finner man två biograferade översättare, på 1600-talet fem, under 1700-talet ett trettiotal, på 1800-talet över 130, på 1900-talet 272 och hittills under 2000-talet 31 personer.

Bland de senare översättarna finns naturligtvis kända namn som Britt G. Hallqvist, Mårten Edlund, Sonja Bergvall och Erik Mesterton men också ett antal mindre kända, som Karl-Rune Östlund, produktiv redaktionschef för kioskboksavdelningen på B. Wahlströms förlag, eller Irma Nordvang som översatte 30-talets "frontgeneration" i tysk litteratur. Längre kände sig Nordvang motarbetad på grund av sina sympatier för Nazityskland, men skaffade sig ett slags upprättelse med översättningen av Robert Musils *Mannen utan egenskaper*.

Vid sidan av personartiklarna innehåller lexikonet essäer som ger bredare perspektiv och även uppslag för forskning. Här finns artiklar om så kallad indirekt översättning via ett annat språk, om översättningar av Dantes *Divina Commedia*, om 30 tolkningar av Goethes "Über allen Gipfeln" och naturligtvis om bibelöversättning. Uppmärksamhet ges åt förlagsserier som Atlantis väljer ur världslitteraturen, FiB:s Lyrikklubb, Forumbiblioteket, Natur och Kulturs Levande Litteratur, Bonniers Panacheserie, Panterserien, Tidens klassiker och Tuppen på berget. Johan Franzons breda diskussion av schlageröversättningens konst ger roande kunskaper om skillnaderna mellan original-, sub- och specialtexter. Svenska "originaltexter" förhåller sig på ett i Jurij Lotmans mening påfallande meningsgenererande sätt till källtexten. "Ole Faithful" kan bli "Gamle Svarten" och "Sadie, the cleaning lady" uppstå som "Mamma är lik sin mamma". Men "Vad som än sker" lyckades aldrig bli den svenska "As time goes by" i lyssnarnas öron.

Förebildligt projekt

Lexikonet är ett humanistiskt pionjärprojekt som redan har fått efterföljare i andra länder. Den viktigaste är Gemersheimer Übersetzerlexikon (<http://www.uelex.de>), som sedan 2015 utges vid den tyska tolkhögskolan med skandinavisten Andreas Kelletat som initiativtagare. Dansk oversætterleksikon finns sedan 2012 och Norsk Oversetterleksikon kom i gång i år. Alla tre har det svenska verket som förebild. Även i Nederländerna och Turkiet planeras liknande lexika.

Redaktionellt arbetar tre personer med lexikonet. Lars Kleberg är huvudredaktör, Nils Håkanson och Ludvig Berggren forskningsredaktörer, Märta Bergstrand och Cecilia Kugelberg bibliografer. Sajten <http://www.oversattarlexikon.se> konstruerades 2006–2007 av Magnus Sandgren och Mats Eriksson vid Södertörns högskolebibliotek. Redaktionens arbete finansieras främst genom anslag från Riksbankens Jubileumsfond.

Hela översättningsprojektet vid Södertörn har genomgått en dramatisk utveckling. Historien förtjänar att berättas från början. Den handlar om en akademisk förnyelses uppgång och växande svårigheter i en avog universitetsbyråkrati.

Det började 1995 när Lars Kleberg – slavist, översättare från ryska och polska, tidigare redaktör för *Ord & Bild* och några år chef för radions kulturredaktion – återvände efter fyra år som kulturråd vid ambassaden i Moskva. Där hade han strax efter Sovjetunionens upplösning 1991 bland annat iscensatt ett seminarium för rysk och svensk litteraturvärld. Jag deltog där som förlagsrepresentant.

De ryska kollegerna förberedde sig för ett samhälle utan detaljerad statlig styrning och önskade få råd. Jag fick frågan: ”Hur tilldelas bokklubbarna sina medlemmar?” och blev perplex. Det var en fråga från en annan värld än min. Bara en översättning av den ryske kulturbyråkratens ord räckte inte för att den skulle kunna förstås och besvaras. Sammanhanget betydde allt. De svenska svaren blev nog också valhänta, men vi hade fått vara med om ett kulturmöte som etsade sig fast och som gjort mig intresserad av den fortsättning som senare följde i Sverige.

När Lars Kleberg kom tillbaka till Stockholm hade ju allt som rörde det ryska förändrats i grunden. Sovjetunionen fanns inte längre,

Berlinmuren hade fallit och nya demokratier växt fram i Östeuropa.

Att Översättarlexikonet nu når ett etappmål ger anledning till ett samtal om den historiskt laddade bakgrunden till Lars Klebergs verksamhet efter Moskvatiden. Vi stämmer därför möte på *Respons* redaktion högst upp i Lillienhoffska palatset en majdag när Medborgarplatsen börjat fyllas av krogstolar inför sommarens uteliv.

Vad hade hänt i Sverige medan Lars Kleberg var i Moskva? Vid de slaviska institutionerna hade historien gått nästan spårlöst förbi, säger han: ”Det fanns inte ett enda nytt forskningsprojekt eller nytt jobb för dessa slavister, som vet så oerhört mycket.”

Det fanns planer på att starta en ny högskola med humaniora och samhällsvetenskap som tyngdpunkt och inriktning på Östersjöregionen. Finansiär skulle bli Östersjöstiftelsen, en omvandlad löntagarfond med frihet att öronmärka medel för uppgifter man fann angelägna. En socialdemokratisk regering tillträdde och bestämde att högskolan skulle ligga i Huddinge, en kommun med hög arbetslöshet, många invandrare och låg utbildningsnivå. Det var 1996. Året därpå blev Lars Kleberg projektledare och senare professor vid Södertörns högskola.

Dialog och handledning

Kleberg startade ett projekt som kallades ”Kulturer i dialog”. Det skulle handla om kulturmöten, reseskildringar, hur vi ser på den andre i litteraturen. Översättning blev ett ledmotiv i experimentet och det bildades ett översättarseminarium för att utveckla de praktiska kunskaperna. Undervisningen skulle bygga på handledning och dialog, inte på tragglande med modelltexter. Eget översättningsarbete skulle stå i centrum. Handledare valdes bland erfarna översättare: Anders Bodegård, Lars Erik Blomqvist, Ulrika Wallenström, Jan Stolpe, senare också Aimée Delblanc. De var inte disputerade men hade viss akademisk bakgrund och framför allt undervisningsvana från olika håll. Den genomgripande metoden var textsamtal.

Studenterna antogs på arbetsprov och allmän behörighet för högskolestudier men inte nödvändigtvis på akademiska språkbetyg. ”I princip skulle de på seminariet arbeta med sitt första större verk, vilket var mycket produktivt. Det blev en lysande framgång för de här unga översättarna”, säger Lars Kleberg. Han tror inte att någon annan högskola än Södertörn hade godkänt denna uppläggning 1997. I dag låter det inte så radikalt.

Inspiration till översättarseminariet hade man fått från de ryska teoretikerna Jurij Lotman och Michail Bachtin och från de dialogseminarier som under ledning av Bo Göranson, matematiker och organisationsforskare, ägde rum vid Dramaten. För Lotman och Bachtin handlar översättning om skillnad, inte ekvivalens. ”Det avgörande är inte förlusten i översättningen från ett språk till ett annat, utan dynamiken. Ju större skillnad eller asymmetri mellan två språk, desto mer information (ny mening) blir resultatet av den svåra översättningen”, skrev Lars Kleberg i *Nordisk Tidskrift* 4/2013.

Dialogseminariet lät konst och strikt vetenskap mötas bland annat i tidskriften *Dialoger*. En kritisk hållning utvecklades till den traditionella vetenskap som explicerar och teoretiserar och sedan söker skapa tillämpningar av teorin. Man strävade i stället efter ett vetande byggt på praktisk kunskap, *tacit knowledge*, förtrogenhetskunskap. Detta irriterade både filosofer och företrädare för datavetenskap och annan ”hard science”.

Vid en konferens om ”Artificiell intelligens och kultur” med bland andra Jurij Lotman som talare blev översättning ett viktigt tema. Kärnan i resonemanget var att översättning är avvikelse, kreativitet

och därmed vinst ur kulturens synpunkt.

Ska inte en översättning vara så trogen som möjligt? frågar jag Lars Kleberg.

– Jo, men vad är möjligt? Det är ett annat språk, de semantiska fälten är indelade på ett annat sätt, begreppen är annorlunda, orden har en annan historia. Anser man att översättning ska vara så lika originalet som möjligt, hamnar man i den fälla som Robert Frost anger i sitt berömda uttalande att ”poetry is what gets lost in translation”.

Men något förloras väl alltid i en översättning? invänder jag.

– Mer är kanske vunnet. Det är klart att man inte kan få med allting, det kan inte bli ”samma sak”. Ser man översättning som förlust så ser man inte vad som har gjorts, vad som har kommit till, vad som lägger något till språket i den nya miljön, i den nya litteraturhistorien. En skicklig översättare är ju en skapande författare.

Plötslig nedläggning

Översättarseminariet existerade mellan 1998 och 2012.

Omkring 200 översättare fick sin utbildning där. Slutet kom plötsligt och måste betecknas som genant för Södertörns högskola.

Dåvarande rektorn Moira von Wright bestämde att de medel som Östersjöstiftelsen öronmärkt för seminariet skulle gå genom hennes kontor. Man kunde då lättare peka på att verksamheten var dyrare än traditionell universitetsundervisning. Det blir så med handledarintensiv praktisk övning och dialog. Kalkylen går inte ihop, kunde rektor hävda. Utbildningen lades ner.

– Vi var litet av en gökunge, säger Lars Kleberg, som menar att få inom högskolan försvarade översättarseminariet, trots att det hade blivit ett varumärke för Södertörn. Han fortsätter:

– Det anseendet förstörde man på nolltid för en mycket liten ekonomisk vinst, en obegriplig besparing.

Det litterära översättarseminariet har fått en fortsättning vid Akademin Valand i Göteborg, där ett masterprogram har inrättats för litterär översättning med Niclas Hval och Annakarin Thorburn

som lärare.

Inom seminariet vid Södertörn föddes idén till Svenskt översättarlexikon som ett sätt att synliggöra översättarnas betydelse för den svenska litteraturens och kulturens vitalitet. Medlen för verksamheten från Riksbankens Jubileumsfond räcker till årsskiftet. Därefter kommer lexikonet att anslutas till Litteraturbanken i Göteborg. Redaktionen blir en självständig enhet i Stockholm i form av en ideell förening, berättar forskningsredaktören Nils Håkanson när jag träffar honom för att diskutera deras verksamhet.

I lexikonet finns redan ett rikt material fritt tillgängligt på internet som källa och idébank för den ännu unga översättningsforskningen. Det är oklart var sådan forskning hör hemma i universiteten: bland de främmande språken, i nordiska språk, litteraturhistoria eller idéhistoria? För Nils Håkanson framstår den tvärvetenskapliga karaktären som naturlig. Hans egen avhandling om "översättning och främmandebilder" (i rysk litteratur på svenska) hade en sådan inriktning. Under sitt arbete med lexikonet stöter han ofta på möjliga forskningsämnen. Ett gäller kvinnliga översättare:

– Många av dem hyste engagemang för den kvinnliga rösträttskampen kring förra sekelskiftet. De som försökte etablera sig på det vittra fältet fick lättare in en fot som översättare än på annat sätt. En studie skulle kunna säga något spännande om gruppens förmåga att slå sig fram genom att utnyttja en glipa, säger Håkansson.

Ett annat ganska utforskat område är översättningar av dramatik. Bibliotekarien Erik Bergstrand arbetar med en bibliografisk översikt av översatt dramatik från 1700-tal till 1900-tal. Håkanson hoppas att man tillsammans med Litteraturbanken ska kunna kasta ljus över hur formuleringar i översättningar av Shakespeare har genomsyrat svenskan och kommit att bilda fasta figurer även här.

Räknar man in översättningarna är litteraturen på svenska språket dubbelt så stor som man i allmänhet föreställt sig. Översättarlexikonet är därför en viktig akademisk angelägenhet.

Lars Grahn har varit chef för Bokförlaget Natur och Kultur, litteraturanmälare i Dagens Nyheter och Bonniers Litterära Magasin, lärare vid Journalisthögskolan i Stockholm och senior editor på Respons.

- PUBL. I RESPON 4/2017